

10. JIŽNÍ PŘEDHRADÍ HRADISKA BŘECLAV – POHANSKO V ČASNĚ STŘEDOVĚKÉM KONTEXTU STŘEDNÍ EVROPY

Jak již bylo zmíněno v předcházející kapitole, charakter osídlení jižního předhradí se odlišuje od způsobu zástavby prostoru uvnitř hradiska. Z porovnání formálních a prostorových struktur, které vytvářely archeologické movité i nemovité artefakty na jižním předhradí, v areálu velmožského dvorce s blízkým pohřebišťem a v poloze *Lesní školka*, která představuje běžnou sídlištní zástavbu v rámci opevnění, vzešly výsledky, jež podporují navržený interpretační model funkce a významu předhradí, který publikovala J. Vignatiová v roce 1992. Autorka jižní předhradí interpretovala jako sídliště osazené vojenskou družinou, která náležela k hradisku. Bojovníci zde velmi pravděpodobně byli usazeni i se svými rodinami. Kromě rezidenční funkce mělo předhradí s nejbližším okolím rovněž význam hospodářského zázemí pro usazené rodiny.

Odpověď na otázku, zda se popsany model uplatňoval i na jiných centrálních aglomeracích raného středověku, se budeme snažit najít na základě analogických archeologických struktur a historických písemných pramenů z širšího regionu střední Evropy.

Nejbližším, ale také v poslední době hodně diskutovaným příkladem, kde je publikovaná nálezo- vá situace alespoň částečně interpretována jako sídlo vojenské družiny, jsou Mikulčice – předhradí (*Poláček 2006*, 18, 34; *2016*, 12, 141; *Poulik 1975*, 130–137, tab. 75). Jedná se o ledvinovitý opevněný výběžek přimykající se ze severozápadu k fortifikaci mikulčické akropole. Mikulčické předhradí bývá označováno polohou *Na Štěpnici* (*Poláček 2008*, fig. 9). Výzkum odhalil zástavbu, která vykazovala jistou pravidelnost s náznaky ulicového uspořádání obytných objektů nadzemní konstrukce. Nebyly zde identifikovány jasné důkazy a výrazné stopy po specializované řemeslné činnosti. Z kulturní vrstvy podle dostupné literatury pochází velký počet nálezů ostruh a součástí opaskových a řemíkových garnitur (*Poulik 1961*, 84; *1963*, obr. 53; *1975*, 135).

V poslední době však vzniká kolem předhradí *Na Štěpnici* diskuse, zda se skutečně mohlo jednat o rezidenční prostor vojenské hotovosti. Odpůrci této

interpretace upozorňují, že publikovaná tvrzení o velkém počtu nálezů ostruh a opaskových garnitur nejsou dostatečně podpořena důvěryhodnými důkazy (*Macháček 2015*, 474–475). Na základě charakteru archeologicky zjištěné zástavby a druhu jasně doložitelných publikovaných drobných artefaktů z prostoru předhradí navrhl J. Macháček (*2015*, 475) zcela odlišnou interpretaci využití mikulčického předhradí, a to jako shromaždiště otroků. Svoji tezi podporuje (kromě jiného) tvrzením, že v letech 2013 až 2014, kdy se na ploše předhradí konaly záchranné, moderně vedené archeologické výzkumy, nebyly nalezeny žádné početné soubory součástí výzbroje a jezdecké výstroje. To je důležitý argument, ale ani na jižním předhradí Pohanska nebyly tyto předměty nacházeny ve stejné intenzitě na celé ploše výzkumu, v některých sektorech nálezy jezdeckých a bojovníckých elementů zcela chybí. Dalším argumentem je, že jiné publikované lokality, které jsou interpretovány jako sídlo bojovnícké družiny, tzv. „warrior house“, mají úplně jinou skladbu movitých artefaktů, než jaká byla dosud prezentována pro polohu *Na Štěpnici*, tedy skutečně bohatou na zbraně, ochrannou zbroj a jezdecké součásti. Uvedené příklady lokalit Helgö a Birka (*Lindbom 2009*, 83–85) jsou však specifické tím, že podle archeologických pramenů a jejich interpretace mělo jít o náhlý vojenský útok, který neskončil pro napadené obyvatele dobře, jejich sídlištní areál byl zničen, opuštěn a ponechán svému osudu se vším, co po útoku zůstalo na místě. Publikované informace z výzkumu mikulčického předhradí neobsahují žádné zmínky o náhlém a fatálním konci osídlení, které by bylo doprovázeno záměrnými destrukcemi obytných domů, rozbitým a rozházeným mobiliářem. I když je opatrnost při interpretaci předhradí *Na Štěpnici* na místě, prozatím je v literatuře stále uváděna jeho pravděpodobná funkce jako sídlo vojenské hotovosti. Naposledy se k tématu vyjadřoval L. Poláček (*2016*, 141): „*Opevněné předhradí (...) bylo rozsáhlým sídlištním areálem určeným primárně k obývání; postrádáme zde kostely, stejně jako výraznější doklady pochovávaní nebo výroby. (...) Nabízí se více možností funkčního určení areálu, přičemž původní hypotetická*

interpretace jako sídliště vojenské družiny knížete vyslovená Josefem Poulíkem zůstává zatím v platnosti.“

Na rozdíl od jižního předhradí aglomerace Břeclav – Pohansko nebyly na mikulčickém předhradí objeveny výrazné koncentrace hrobových celků, i když doklady funerální aktivity tu evidovány byly (Poulík 1975, 131; Poláček 2006, 18). J. Poulík předpokládal, že družiníci byli pochováni na kostelních nekropolích.

V rozlehlém prostoru mikulčické aglomerace je velmi zajímavá poloha *Štěpnice I*, která se rozkládá asi 300 m severozápadním směrem od severozápadní brány opevněného předhradí *Na Štěpnici*. Od centrální fortifikace ji odděluje rameno řeky Moravy. Osídlení zde bylo založeno na nízké písčité duně, která představovala nejnižší využitou dunu v celém systému osídlení mikulčických podhradí (Poláček et al. 2007, 134). V roce 1961 tu byly objeveny fragmenty centrální sakrální stavby (7. kostel; Poulík 1963, 76). Kolem rotundy bylo objeveno 16 hrobů (11 dospělých, 4 děti, 1 neurčený). Ve dvou hrobech byly nalezeny lidské ostatky vybavené ostruhami (H1 a H10) (Poulík 1963, 85).

V roce 2004 proběhl v poloze nový výzkum, který odkryl zajímavé souvislosti (Poláček et al. 2007, 126–127, 134–135). Byl objeven sídlištní areál pravděpodobně souvisící s komplexem 7. kostela a okolního pohřebiště. Strukturu zástavby vytvářely pravoúhlé půdorysy vyplněné běžnými sídlištními hrubými komponenty. Mezi nálezy ze zásypů byly fragmenty ostruh, třmenů a součásti opaskových garnitur. Podle autorů výzkumu zástavba lemovala obvod duny a vytvářela podkovovitý útvar otevřený směrem ke kostelu. Nebyly objeveny žádné zemnice, to ale může souviset s nízkou polohou osídlení a vysokým nívau spodní vody, čemuž byly přizpůsobeny také konstrukce sídlištních objektů. Nebyla zde identifikována, na rozdíl od jižního předhradí Pohanska, funerální aktivita, což je možné vysvětlit existencí sakrální stavby s přilehlým pohřebištěm. Podle publikovaných zdrojů bylo osídlení pouze krátkodobé a je rámcově položeno do druhé poloviny 9. století až na počátek 10. století.

Popsaná poloha *Štěpnice I* vykazuje určité shody se sídlištní strukturou vysledovanou na jižním předhradí Pohanska – přítomnost jezdeckých součástí v hrobech a sídlištních kontextech, organizace sídelního prostoru do vyšší struktury. Na jižním předhradí Pohanska bylo zatím identifikováno pouze jednoduché valové ohrazení dřevohlinité konstrukce (Staeck 2011). V poloze *Štěpnice I* se prozatím stopy po ohrazení nenašly, jeho existence ale není vyloučena. Zásadním rozdílem je absence sakrální stavby v prozkoumaném prostoru jižního předhradí. Po zkušenosti s objevem rotundy na severovýchodním předhradí hradiska se pravděpodobnost objevu dalšího sakrálního objektu v prostoru celé aglomerace výrazně zvýšila.

Podobné rozdělení prostoru v rámci centrální aglomerace, jako je na lokalitě Břeclav – Pohansko, zaznamenáváme také na lokalitě Budeč a v její nejbližší okolí (Bartošková – Štefan 2006, 737, 742, 747, 748). Jako sídlo elity je prezentována akropole s pohřebištěm kolem rotundy sv. Petra a Pavla. Za pravděpodobné sídlo vojenské složky budečského obyvatelstva je považováno předhradí – poloha *Na Kašně*. Této komunitě pravděpodobně sloužil pohřební areál v Zákolanech. Lidé s nízkým sociálním kreditem (služebníci, nesvobodní, otroci) byli pohřbíváni mimo opevnění v poloze *Na Týnici*. V tomto prostoru byly identifikovány také sídlištní objekty. Současnost obou aktivit – sídlištní a funerální – není přesvědčivě doložena.

Kategorizace prostoru podle významu a funkce se projevila i na Pohansku. Elita – velmožský dvorec, vojenská hotovost – snad jižní předhradí, řadové (nesvobodné?) obyvatelstvo – vnitřní plocha hradiska mimo areál velmožského dvorce.

Podobnost Budče s centrální aglomerací Břeclav – Pohansko vystupuje do popředí i při identifikaci fenoménu tzv. „usazování oddílů (knížecí) vojenské družiny“ v hospodářském zázemí lokality. Naleziště s hrobovými celky obsahujícími elementy vojenské výzbroje a jezdecké výstroje se poměrně hojně vyskytovaly v okruhu do 10 km od centrálních hradíšť. V případě Budče jsou to lokality v Libochovičkách, v Brandýsku či Stehelčevsi (Bartošková – Štefan 2006, 746, 747; Beranová – Lutovský 2009, 265–270). V nejbližším okolí Pohanska se lokality s nálezy zbraní a jezdeckých součástí koncentrovaly směrem na území otvírající se do podunajské oblasti a směrem k řece Moravě. Patří mezi ně například Břeclav – Poštorná, Břeclav – Štoglova jama, Kostice – Zadní brád,¹ Bernhardsthal² (Kavánová – Vitula 1990, 345, 351; Szameit 1993, 121, 126; Macháček et al. 2013, 755).

Podobný věvec vesnických sídlišť a pohřebišť s doklady výskytu zbraní a ostruh mají kolem sebe i jiné lokality, například Mikulčice a Nitra (Poláček 2006; 2008; Hanuliak 2007).

Doposud jsme vyhledali analogie k sídlištní struktuře jižního předhradí Pohanska pouze na základě archeologických pramenů. Na území západní Evropy – v Sasku –, kde se prolínaly dva kulturní světy – franský a slovanský, se vyskytují písemné zprávy, které se zmiňují o předhradích, v nichž sídlilo obyvatelstvo pověřené obranou opevněného centra. Tyto zprávy tak doplňují archeologické prameny.

1 Nový archeologický výzkum Ústavu archeologie a muzeologie FF MU zaměřený na povélkomoravský vývoj Břeclavi – Pohanska a jeho zázemí, k problematice viz tematicky zaměřený 4. sešit Archeologických rozhledů LXV z roku 2013.

2 V případě Bernhardsthalu jde zřejmě o mohylový pohřeb příslušníka lokální nobility (Szameit 1993, 126).

Takovým příkladem je královský hrad Meißen (Míšeň) rozkládající se na řece Labe, severozápadně od Drážďan. V kronice Thietmara z Merseburku (*Dětmar z Merseburgu*, V.9.(6.), 137, VI.55.(37.), 191, VII.23. (15.), 229) se jako obyvatelé předhradí (*suburbia*) uvádějí Slované (*vethenici*) pověřeni obranou města. Nebyli to úplně svobodní lidé, k panovníkovi byli ve služebním poměru („Dienstleute“ nebo také „Wachdienstleute“). Za vojenskou službu se těšili ochraně přímo od krále. Jednalo se o bojovníky – jezdce s nižším společenským statusem (*Dresler – Macháček – Přichystalová 2008*, 265; *Kalhous 2008*, 21–22; *Schmidt-Heckau 1993*, Abb. 1, 205–206).

Nepříliš rozsáhlé archeologické výzkumy na předhradí Meißen, které se nacházelo na východ od ohrazeného centra a směřovalo k levému břehu Labe, odkryly sídlištní objekty situované do struktury pravidelné zástavby z 10. až 11. století. Jednalo se většinou o obytné a skladovací objekty. Zachycený segment osídlení je dáván do souvislosti se zmiňovanými slovanskými bojovníky *vethenici* (*Schmidt-Heckau 1993*, Abb. 1, 205–206).

Další uvedený příklad je tak trochu nad rámec sledované problematiky. Jedná se o příklad přetrvávání struktury z raného středověku v počátcích raného novověku. Z roku 1680 pochází dílo českého filozofa, hebraisty, jezuity a misionáře *Jiřího Davida ze Zdic* Novodobý stav Velké Rusi neboli Moskevská. V cestopise o zaostalém feudálním carském Rusku, fungujícím na středověkých kulturních a společenských stereotypy, je jedna kapitola věnovaná klasifikaci vojska. Popisuje rozdělení vojska na třídy (pěšáci, krasojedci a dragouni). Jedna ze tříd byli pěšáci. Tito se dále dělili na vojáky a střelce. Vojáci podle *Jiřího Davida* měli svoje domy a pole na venkově, které je živily, a v čase bojové pohotovosti byli v okamžiku plně k dispozici. Střelci byli živeni z carského platu, a pokud neměli službu, vykonávali řemeslné práce (*Jiří David ze Zdic*, překlad J. Kolářka 2008, 67–69).

Při popisu hlavního města Moskvy hovoří o jeho rozdělení na čtyři části (čtyři města): sídlo cara – *Kremľj*; řemeslnická, dílenská a kupecká čtvrt – *Kitaj gorod*; rezidenční čtvrt bez řemeslné výroby – *Belyj gorod*. Ve čtvrté části města, tzv. *Zemľjanov gorod*, sídlila vojenská posádka – konkrétně střelci. *Zemľjanov gorod* se nacházel jižně od Kremľu a *Kitaj gorodu*. Oddělen byl od nich korytem řeky Moskvy.³ Další část *gorodu* tvořil prstenec kolem hradeb obklopujících celou Moskvu.⁴ Střelci tu sídlili spolu se svými rodinami. V knize autor

podrobně nezmiňuje povinnosti střelců. V čase míru se však zčásti živili vlastním přičiněním.

V době konsolidace politické moci v rukách jediného mocenského činitele (jedné dynastie) a v době rozšiřování území, kdy je tato moc uplatňována, roste význam i počet bojovníckých družin. A to se dělo právě v druhé polovině 9. století na území jižní Moravy a v dalších přiléhajících regionech.

Družiny jsou koncentrovány v blízkosti centrálních sídel a na strategických místech, jako jsou brody či cesty. Příkladem koncentrace branné síly v sídlech vládnoucí elity jsou Mikulčice a Budeč (*Poullík 1975*; *Bartošková – Štefan 2006*). Břeclav – Pohansko a Meißen měly zásadní strategickou polohu. Pohansko byla sídelní aglomerace umístěná na vstupu do srdce Velké Moravy od jihu a jihovýchodu a zároveň stála na důležité obchodní cestě z Podunají směrem přes Moravu dále na západ a na sever (*Měřínský 2002*, 327–331). Meißen byl franský královský hrad založený v první polovině 10. století jako výchozí bod pro kontrolu slovanských kmenů žijících na území dnešního Německa (*Dresler – Macháček – Přichystalová 2008*, 265).

Určité pochybnosti o jasném doložení přítomnosti „družiníků velké státní družiny“ v areálu jižního předhradí Pohanska vyslovil J. Klápště (2005, 32, poznámka 41). Podle jeho mínění je nepřesvědčivý malý počet jezdeckého a bojovníckého inventáře na příliš velkém prostoru (cca 9 ha prozkoumané plochy). Pokud je tento fakt přednesen bez dalších souvislostí, vskutku to vypadá, že je model funkce a významu jižního předhradí Pohanska vystaven na mylném předpokladu. Absolutní (nízký) počet odpovídajících artefaktů však nestačí k odmítnutí konstrukce, která vznikla uvážlivým poskládáním více faktů. Přítomnost zbraní a jezdeckých součástí je pouze jedním z kamínek do mozaiky.

Jižní předhradí bylo porovnáno s ostatními zkoumanými polohami vnitřní plochy hradiska, a to s polohou *Velmožský dvorec* a *Lesní školka* (viz kapitoly 7.3, 9.1, 9.2) (*Dresler – Macháček – Přichystalová 2008*).

Z porovnání poloh *Jižní předhradí* a *Lesní školka*, jako zástupců řadové zástavby v rámci opevnění, jasně vyplynula dominance rozdílných typů sídlištních objektů ve sledovaných polohách a s tím je spojena i rozdílná sídlištní struktura zástavby na obou polohách. Na předhradí se jako výrazné strukturující jednotky projevíly zemnice, pro které byl, podle statistické analýzy, typický výskyt předmětů spojovaných s jezdeckou a bojovníckou složkou společnosti. V *Lesní školce* převládaly protáhlé zahloubené objekty patrně výrobního charakteru, které vytvářely s dalšími typy objektů pravouhlé výrobně-hospodářsky-obytné komplexy o rozloze zhruba 1 400 m². Analogické struktury byly identifikovány rovněž v polohách *Lesní hrád* a *Žárové pohřebiště*. A byly zjištěny také geofyzikální prospekce na přístupné, ale archeologicky nezkoumané ploše hradiska (*Macháček*

3 Podobně jako jižní předhradí na Pohansku bylo od hradiska odděleno tokem/ramenem Dyje nebo poloha *Štěpnice I* byla od mikulčického předhradí oddělena ramenem řeky Moravy.

4 Podoba Moskvy z první poloviny 17. století se dochovala na rytině Matthäuse Meriana z roku 1645. Dostupné na stránkách: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_of_Moscow_by_Matth%C3%A4us_Merian_colored.jpg>, citováno 15. 12. 2017.

2010; Křivánek 2005). Při syntéze formálních struktur nebyl potvrzen statisticky významný vztah sledovaných sídlištních jednotek a výskytu předmětů souvisejících s jízdou na koni nebo vojenstvím.

Rozdíl mezi *Jižním předhradím* a *Lesní školkou* ukázal i podrobný rozbor hrobových kontextů. V obecném měřítku byl sociální status populace pohřbené na předhradí vyšší než u populace pochované na disperzních pohřebištích v poloze *Lesní školka* (viz kapitola 7.3).

Artefakty tohoto rázu a v takové četnosti se nacházely jenom na jižním předhradí hradiska a na velmožském dvorci (mimo porovnání s novými výzkumy na severovýchodním předhradí Pohanska), a to v hrobech, ve výplni sídlištních objektů a také v kulturní vrstvě. Procentuální podíl hrobů s výbavou jezdce/bojovníka⁵ v pohřebních areálech obou sledovaných poloh byl velmi podobný – 20 % *Jižní předhradí*, 22 % *Velmožský dvorec*. Navíc samotná četnost elementů jezdecké výstroje a bojovnícké výzbroje v prostoru zkoumané polohy *Velmožský dvorec* nebyla oproti poloze *Jižní předhradí* vůbec nápadně vysoká. Na *Velmožském dvorci* je evidováno pouze o jeden kus více bojových seker než na *Jižním předhradí*. Ostruh bylo na dvorci více o 44 kusů, ale jenom necelých 4,5 % z nich pocházelo z míst mimo hrobové celky. Na předhradí byl rozptýl ostruh v rozdílných typech nálezových situací rovnoměrnější (tab. 28). Více třmenů bylo lokalizováno na poloze *Jižní předhradí* (5 celých kusů z JP k 1 zlomku z VD).

Počet předmětů souvisejících s vojenstvím byl určitě ovlivněn také metodou výzkumu *Jižního předhradí*. Jednalo se o záchranný archeologický výzkum a před jeho samotným zahájením došlo k razantní mechanické skrývce nadložních vrstev (40 až 70 cm). Je pravděpodobné, že část artefaktů z kulturní vrstvy a i z horních částí zásypů objektů byla nenávratně zničena.

K eliminaci nálezů obecně mohlo dojít již v období raného středověku. Podle vedoucí záchranného archeologického výzkumu J. Vignatiové (1992, 88–89) byla zřejmě poloha (minimálně aspoň jedna její část) plánovaně opuštěna. Dokládá to především na tzv. Osadě II, kde se v zemnicích nacházely drobné nástroje a předměty denní potřeby v mnohem menší míře než v objektech z tzv. Osady I (nálezový fond tzv. Osady III byl výrazně poznamenán skrývkou nadloží). Dokonce i kamenné pece z interiéru zemnic z tzv. Osady II se v některých případech dochovaly pouze torzovitě. Zůstaly zde jen malé fragmenty méně kvalitního kamene, jako by si obyvatelé při opuštění domovů vzali s sebou také materiál vhodný pro opětovné využití při stavební činnosti (například v objektech č. 186, 192, 196, 205, 244; Vignatiová 1992, 89).⁶

Z předložených argumentů vyplývá závěr, že objevené souvislosti mezi tzv. velmožským dvorcem a jižním předhradím hradiska se zakládají na reálných důkazních podkladech. Teorie o funkci a významu jižního předhradí jako o sídle vojenské hotovosti náležící pravděpodobně k elitní komunitě sídlící na velmožském dvorci navržená J. Vignatiovou (1992) byla potvrzena a zůstává nadále v platnosti.

5 Ve skupině pohřbených dospělých mužů.

6 Na druhé straně v prostoru tzv. Osady I byly identifikovány zemnice zaniklé požárem a dvě výrazné koncentrace cenných předmětů (ostruhy, třmeny, pracovní nástroje) ukryté v zemnici č. 14

a v objektu č. 77. To je zase indicie vedoucí naopak k teorii náhlého zániku jedné fáze osídlení v západní části jižního předhradí hradiska a taktéž indicie vedoucí k tomu, že vývoj osídlení předhradí měl v čase a prostoru zřejmě horizontální průběh. V každém případě existence dvou hromadných nálezů skládajících se (kromě jiného) z předmětů jezdeckých součástí v nevelké vzdálenosti od sebe dokazuje, že teze o přítomnosti jezdecké složky společnosti na předhradí mají své opodstatnění.